

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КАЗКИ»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DO1 – M18z,
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньою програмою Дошкільна освіта
(заочна форма навчання)
Голда (Дзюнь) Тетяна Богданівна

Керівник: **Гордійчук М.С.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри теорії
та методик дошкільної освіти

Рецензент: **Третяк Н.В.**,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та
методик початкової освіти

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КАЗКИ.....	9
1.1. Аналіз наукових підходів до дослідження морального виховання дітей.....	9
1.2. Особливості розвитку морального виховання у дошкільному віці.....	17
1.3. Педагогічні засади морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки.....	24
Висновки до I розділу.....	39
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КАЗКИ НА МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	40
2.1. Дослідження рівня розвитку моральної вихованості дітей старшого дошкільного віку.....	40
2.2. Технологія розвитку моральної сфери дітей дошкільного віку засобами казки.....	52
2.3. Аналіз результатів формувального експерименту.....	66
Висновки до II розділу.....	68
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією із нагальних потреб сучасного українського суспільства є підвищення стану суспільної моралі, що залежить від рівня морального розвитку і прояву моральності кожної людини, які закладаються в дитинстві. Однак на шляху морального становлення особистості нерідко постають численні перешкоди, що призводять до відхилень у моральному розвитку. Саме тому виникає необхідність забезпечити дієве і відповідне до сьогоденних завдань моральне виховання молодого покоління, починаючи з дошкільного віку. У Державному стандарті дошкільної освіти, яким є Базовий компонент дошкільної освіти, зазначено, що до провідних засад належить «надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості» [1, с.5]. Тобто, актуальним є формування у дітей морально-етичних знань, моральних звичок, виховання моральних почуттів і розвиток моральної свідомості та самосвідомості, а також культивування моральної поведінки. Відповідно, слід подбати про формування у дошкільників моральних якостей, що визначають особистісне зростання. З окресленого вирізняється, що проблема підвищення ефективності морального виховання, заснованого на єдності моральної свідомості, поведінки, почуттів і переживань дітей, становлення їх суб'єктами морального розвитку, має велику соціальну значущість. Ефективність цього процесу зростає за умови детального вивчення психологічних детермінант морального виховання дошкільників.

Науковці розглядають моральний розвиток як центральний аспект особистісного становлення, що полягає у “присвоєнні”, інтеріоризації людиною моральних норм, цінностей та ідеалів. У вітчизняній психології тривалий період основна увага приділялася не когнітивним, а мотиваційним смисловим аспектам морального розвитку, причому домінували два основні напрями: нормативно-зорієнтований і емоційно-зорієнтований. Моральний розвиток трактується як процес засвоєння суспільних норм або як розвиток здатності до емпатійної реакції на переживання іншого.

На думку І.Беха, “мораль дитині спадково не передається, вона виховується” і емоційно-моральне удосконалення дитини залежить від вміння вихователя проникнути у внутрішній світ дитини через співпереживання [4, с.149-160]. Вищі регуляторні системи, до яких вони належать, формуються і розвиваються у процесі соціалізації особистості, що передбачає засвоєння і перетворення індивідом соціально-культурного досвіду. Моральна свідомість відображає ступінь асиміляції особистістю суспільної моралі. Розвиток моральної свідомості особистості розглядається як процес усвідомлення, засвоєння, прийняття людиною моральних норм та правил з метою подальшого перетворення їх у дієвий регулятор поведінки. Особливу увагу під час аналізу процесу морального розвитку психологи зосереджують на вивченні ідеї набуття людиною значень і смислів. У психології “значення” і “особистісний смисл” традиційно розглядаються в опозиції одне до одного, тобто, значення виступає носієм загального соціокультурного й історичного досвіду, а особистісний смисл як суб'єктивна інтерпретація цього значення в межах індивідуального досвіду.

Моральний розвиток дитини є самостійним і визначає спосіб поведінки людини відносно явищ суспільного характеру. Показником рівня морального розвитку є сформованість особистісних якостей, які виступають своєрідним сплавом мотивів і способу поведінки. Завдяки розвитку спонукальної сфери створюються можливості вирішення особистістю важливих для неї проблем. Водночас мотивація коригує поведінку загалом, викликає відповідні спонукування та породжує потреби, а прагнення задовольнити свої потреби змушує людину діяти.

Особливе місце у моральному вихованні дітей дошкільного віку належить засобам художньої літератури. Художня література є джерелом високої моральності, згустком досвіду, філософією буття й передбачення. В.Сухомлинський розглядав це як ідеальний засіб формування молодої душі, бо ж дитина в ній пізнає світ не тільки розумом, а й серцем і всім еством відгукується на почуте й прочитане, виявляє своє бачення добра та зла.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади морального виховання дошкільників досліджувалися різносторонньо в таких аспектах: через призму особистісного зростання в період дошкільного дитинства (І.Бех, О.Кононко та інші); з'ясування основних тенденцій морального розвитку — формування емоцій і моральних почуттів (О.Кульчицька та інші); визначення балансу між моральною свідомістю та самосвідомістю (О.Галян та інші), дослідження генезису морального вчинку (Т.Авдулова, Т.Титаренко та інші); стимулювання відповідного ставлення до моральних цінностей, причини можливих порушень моральних імперативів (О.Дяченко, Т.Лаврентьєва та інші). Дослідники одностайні, що у період дошкільного дитинства дитина стає суб'єктом власної життєдіяльності, починає усвідомлювати моральні цінності, підкорятися власним бажанням і прагненням, ураховуючи вимоги інших; у неї формуються вміння оцінювати свої вчинки та вчинки інших людей, виникає супідрядність мотивів довільної поведінки, здатність до співпереживання, співчуття, що зумовлює засвоєння моральних еталонів поведінки (В.Котирло, Ю.Приходько та інші). У науковій літературі представлено ряд розробок щодо формування у дошкільників моральних якостей, динаміку розвитку моральної сфери особистості в дошкільному віці як інтегральної єдності та взаємодії моральної свідомості, поведінки, відносин, почуттів і переживань дитини (Н.Мельнікова та інші).

Отже, аналіз наукових джерел з проблеми морального виховання дошкільників засвідчує, що проведені дослідження значно збагатили уявлення про генезис морального розвитку в дошкільному віці, про зміст та особливості морального виховання дошкільників (за окремими компонентами: емоції, моральні почуття, моральна свідомість і самосвідомість, мотивація, моральна поведінка тощо). Однак надалі залишається невизначеною проблема виховання моральних почуттів дітей дошкільного віку засобами казок.

Виходячи з недостатньої розробленості досліджуваної проблеми в педагогіці та враховуючи її актуальність та практичну значущість ми обрали тему дослідження: **“Моральне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки”**.

Об'єкт дослідження - процес морального виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження - зміст, форми та методи морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки.

Гіпотеза дослідження - ефективність морального виховання засобами казок може суттєво підвищитися, якщо буде забезпечено реалізацію наступних педагогічних умов:

- дотримання вимог до добору творів, які забезпечують формування моральності дітей;
- стимулювання емоційно-позитивного сприймання художніх творів;
- поглиблення ідейно-художнього аналізу твору.

Для досягнення мети і перевірки висунутої гіпотези у дослідженні вирішувалися наступні **завдання**:

1. Проаналізувати стан розробки досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній теорії та виховній практиці.
2. Представити узагальнений опис сутності формування у дітей моральних уявлень, розвитку моральних почуттів, системи моральних мотивів поведінки на основі наявного наукового доробку.
3. З'ясувати механізм перетворення моральних норм і формування моральних якостей та моральної свідомості у період дошкільного дитинства.
4. Визначити критерії, показники та рівнів сформованості моральності дітей дошкільного віку.

5. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити форми та методи морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки.

Методологічну основу дослідження становлять філософські та психолого-педагогічні положення про природу людської індивідуальності, виховну функцію мистецтва; вчення про діалектику морального розвитку особистості, в якому вона виступає суб'єктом і об'єктом виховання; психолого-педагогічні концепції і програмні документи щодо морального виховання підростаючого покоління.

Теоретичну основу дослідження становлять психолого-педагогічні положення про провідну роль почуттів щодо розвитку особистості (І.Бех, В.Блюмкін, Л.Божович, Л.Виготський, Г.Гумницький, Я.Коменський, А.Макаренко, Р.Оуен, І.Песталоцці, С.Рубінштейн, Ж.-Ж.Руссо, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін.); фундаментальні висновки дослідження проблеми морального виховання у психолого-педагогічному аспекті (І.Зязюн, В.Ілюшин, Г.Костюк, А.Макаренко, Є.Святковський, В.Шацька, С.Шацький); концепція виховного потенціалу художньої літератури (В.Анікін, С.Литвиненко, С.Русова, М.Чумарна А.Щербо та ін.).

Для розв'язання визначених завдань і перевірки гіпотези використовувалися наступні **методи дослідження**:

- теоретичні - теоретико-критичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури щодо проблеми дослідження, порівняння, систематизація, узагальнення здобутої інформації, що дало змогу розкрити сутність, структури та особливостей морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки;
- емпіричні - методи збирання емпіричного матеріалу (анкетування, інтерв'ю, бесіди); спостереження за виховним процесом, що забезпечило діагностику стану моральної вихованості старших

дошкільників; педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний), спрямований на моральне виховання.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась на базі ЗДО № _____ м. _____. Загалом, дослідженням було охоплено 65 дітей старшого дошкільного віку, 12 вихователів та 50 батьків.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що обґрунтовано виховний потенціал та педагогічні умови морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки; визначено вимоги добору художньої літератури, обґрунтовано критерії, показники та рівні вихованості моральності старших дошкільників; подальшого розвитку набули форми і методи процесу виховання моральності.

Практична значущість дослідження полягає в обґрунтуванні методики морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки. Одержані дані можуть бути оформленими у вигляді методичних рекомендацій, можуть бути використані вихователями та батьками дошкільників.

Структура дипломної роботи: робота складається із вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (70 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дипломної роботи становить 92 сторінки, основний текст викладено на 71 сторінці.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши різноманітну наукову літературу з проблеми дослідження, класифікувавши та узагальнивши отриману інформацію, ми дійшли наступних висновків.

Дошкільний вік є сензитивним періодом для засвоєння моральних форм поведінки. Психологічними умовами розвитку моральних форм поведінки на етапі дошкільного віку є: забезпечення раціонального усвідомлення моральних феноменів, норм, зразків поведінки, ставлення, оцінок, що, як правило, повинні бути представлені в конкретно-образній формі, їх емоційного переживання та пошуку особистісного сенсу через співвіднесення із власним Я, а також в результаті апробації та реалізації моральних норм, принципів, цінностей у реальній поведінці.

Передумовою виникнення та засвоєння моральних форм поведінки виступають когнітивні, емоційні та мотиваційні чинники розвитку моральних норм дошкільника. Моральна поведінка повинна стати потребою дитини, лише тоді вона буде реалізуватися повною мірою і незалежно від ситуації контролю з боку дорослих. Рання і своєчасна психопрофілактика та психокорекція моральної поведінки у дошкільному віці передбачає активізацію суб'єкт-суб'єктної форми прояву особистісних передумов реалізації моральних форм поведінки. Ефективними є такі прийоми, як: рольові ігри з подальшим аналізом морально-етичних ситуацій; обговорення ситуацій моральної колізії; використання казок з подальшим малюванням суперечливих ситуацій, що сприяє формуванню уявлень про моральні форми поведінки та емоційного ставлення до власної моральної поведінки та моральної поведінки ровесників і дорослих.

Деякі діти старшого дошкільного віку демонструють неадекватність щодо розуміння моральної норми і її емоційної оцінки. Така специфіка розвитку моральної свідомості пов'язана з формуванням моральних інстанцій, індивідуальних мотиваційних систем та особливостями становлення самосвідомості, які характеризуються розшаруванням цілісного образу

“Я” на “Я-реальне” і “Я-потенційне”. Від сприймання змісту окремих вчинків (добре - погано) відбувається перехід до розуміння узагальнених понять про “правильну” (моральну) поведінку.

Старші дошкільники добре володіють “мовою” почуттів. Вони вже здатні стримувати свої почуття. Їхні акценти зміщуються на взаємини людей. Діти цього віку мають “чуття” на реальні ставлення до себе і до інших. Вони відчують прояви нещирості і перестають довіряти такій людині. Щодо авторитетних осіб у них формуються моральні почуття (у ставленні до вихователя). Почуття обов’язку перед однолітками конкурує з тим самим почуттям щодо дорослих. У дитини з’являється стійкість почуттів і взаємин.

На моральну поведінку дітей більшою мірою впливають моральні знання і переживання. На основі стійкого характеру супідрядності мотивів і потреб, розвитку панівних настанов та індивідуальних мотиваційних систем підвищується загальний рівень моральної поведінки (у дитини формується почуття відповідальності за свою поведінку, елементи самоконтролю). Поведінка дитини будується на основі “внутрішнього” прийняття (інтеріоризації) норм, правил і зразків, виражених в етичних поняттях. Дитина починає усвідомлювати, що поводитися морально необхідно “власне для себе”, бо це приносить і їй задоволення, і користь довколишнім. Самоконтроль поведінки відбувається на основі вищих моральних почуттів - почуття обов’язку та емпатії, стає більш тривалим і стійким.

Для діагностики вихованості морального виховання дітей старшого дошкільного віку виділено наступні критерії: когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-практичний; до кожного з них визначено показники.

Показником когнітивного критерію є рівень обізнаності дошкільників з казками; уявлення щодо моральних цінностей.

Показником діяльнісно-практичного критерію є дії та вчинки, що демонструють виявлення морального виховання, вміння контролювати та коригувати власну поведінку відповідно до моральних цінностей. Нами

констатується, що процес морального виховання засобами читання художньої літератури, зокрема казок, ґрунтується на взаємодії двох структур: особистості дошкільника, у якій емоції, переживання, смаки, потреби, знання, уміння, навички є структурними компонентами; найбільш доцільних, з виховного погляду, українських народних казок як дієвої виховної субстанції формування почуттів.

Визначено принципи добору казок, спрямованих на моральне виховання старших дошкільників, а саме:

- оптимальна кількість творів, яка не повинна чинити опір природному перебігу навчально-виховного процесу;
- художньо-виховна доцільність, значущість змісту кожного окремого твору;
- доступність та відповідність викладу матеріалу віковим особливостям і творчим можливостям дітей старшого дошкільного віку;
- вимога не видозмінювати першооснову казки як виду фольклору.

Експериментальна перевірка розробленої в дослідженні технології морального виховання засобами казки підтвердила робочу гіпотезу про те, що ефективність морального виховання засобами читання художньої літератури може суттєво підвищитися, якщо буде забезпечено реалізацію наступних педагогічних умов:

- дотримання вимог до добору творів, які забезпечують формування моральності дітей;
- стимулювання емоційно-позитивного сприймання художніх творів;
- поглиблення ідейно-художнього аналізу твору.

Здійснено аналіз динаміки рівнів моральної вихованості в дітей старшого дошкільного віку засобами казки. Як показав заключний зріз, відсотковий склад досліджуваних початкового рівня моральної вихованості зменшився на 61,3%. Відсотковий склад дітей середнього рівня - зріс на 38,7%; високого - відповідно на 22,9%. Оскільки оцінка ефективності

ґрунтується на факті підвищення рівня моральної вихованості, можна зробити висновок про ефективність апробованої технології.

Отже, процес реалізації морального виховання буде ефективнішим при виконанні певних умов, що забезпечують формування і розвиток моральних цінностей дітей дошкільного віку: забезпечується певна системність у моральному вихованні дитини дошкільного віку, поєднання сімейного виховання з громадським, правильне розуміння виховних функцій материнської школи та організація аналізу результатів спільної освітньої діяльності; досягнута єдність у вихованні, здійснюваному дитячим садом і сім'єю; в якості змісту процесу взаємодії сім'ї та дошкільного закладу у розвитку дитини виступає залучення батьків у творчу спільну діяльність з педагогами та дітьми, включення дитини в ігрову, творчу, пізнавальну емоційно забарвлену діяльність, спрямовану на становлення моральної сфери дитини дошкільника; педагогізація всього виховного процесу в сім'ї та її психолого-педагогічний супровід; використанні інноваційних моделей взаємодії ЗДО і сім'ї в комплексі з традиційними формами і методами української народної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Амацьєва О.П. Методика навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (російська мова)” /О.П. Амацьєва. – Одеса, 1997. – 24 с.
2. Артемов В.А. Языковая культура речи / В.А. Артемов. – Москва: Знание, 1961. – 142 с.
3. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990.
4. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України; наук. ред. та упоряд. О.Л.Кононко. – Київ: Світич, 2008.
5. Баранник Д.Х. Усне монологічне мовлення: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філолог. наук / Д.Х. Баранник. – Київ, 1969.
6. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.Богуш. - Одеса: Ярослав, 2004. – 175 с.
7. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика. – Київ: Вища шк., 2007. – 542 с.
8. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Підручник для студентів вищ. навч. закладів факультетів дошкільної освіти / Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. – Київ: Видавничий Дім “Слово”, 2006. – 304 с.
9. Богуш А.М. Мова дітей: Посібник для дошкільнят та соціальних педагогів / Під заг. ред. С.Чередниченко. – Київ: Кобза, 2003.
- 10.Гавриш Н. Художньому слову – гідне місце в освітньому просторі / Н. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2006. – № 3. – С. 15.
- 11.Гончаренко А. Сучасні підходи до розвитку мовлення дітей // Дошкільне виховання. – 2004. – №7. – С.22-23.

12. Гончаренко А.М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників: Навчально-методичний посібник до Базової програми «Я у Світі». – Київ: Світич, 2009.
13. Дитина в дошкільні роки. Програма розвитку, навчання та виховання дітей / за наук. ред. К. Л. Крутій. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2000. – 268 с.
14. Дронова О. Дошкільник у світі краси: як сприймають, розуміють і пояснюють красу діти 5–6 років / О. Дронова // Дитина-педагог: сучасний погляд: монографія / за заг. ред. Н. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2010. – С. 277 – 325.
15. Калмикова Л. Теоретичні основи і шляхи вдосконалення підготовки дітей до школи / Л.Калмикова // Дошкільне виховання. – 2009. – № 12. – С. 12–15.
16. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей / Г. С. Костюк. – Київ: Знання, 1963. – 80 с.
17. Крутій К. Розвиваємо у дитини мовлення, інтелект і здібності. – Запоріжжя: ЛПКС, 1999.
18. Крутій К.Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу: [монографія] / Крутій К.Л. – Частина перша. Концепції, проектування, технології створення. – Запоріжжя : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2009. – С. 23–27.
19. Курінна С. Особливості сприймання та розуміння гумору дітьми дошкільного віку / С. Курінна // Дитина-педагог: сучасний погляд: монографія / за заг. ред. Н. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2010. – С. 143 – 156.
20. Лещенко О. М. Художня література як засіб морального виховання дітей дошкільного віку / О. М. Лещенко. – Київ: Рад. школа, 1961. – 68 с.
21. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку / Н.І. Луцан. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2005.

- 22.Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
- 23.Мелкозєрова Е. Возможности мультипликации как вида современного искусства при обучении и воспитании дошкольников. URL: www.oneframe.ru (дата звернення: 25.09.2018).
- 24.Методика роботи з виховання культури поведінки. Вчитель вчителю, учням та батькам. URL: www.teacher.at.ua (дата звернення: 26.09.2018).
- 25.Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років „Дитина” / авт. кол.: Е. В. Белкіна [та ін.]. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 400 с.
- 26.Непомнящая Н. И. Становление личности ребенка 6 – 7 лет. Москва : Педагогика, 1992. 60 с.
- 27.Ночевник М. Н. Человеческое общение. Москва : Политиздат, 1988. 127 с.
- 28.Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми / [под ред. М. И. Лисиной]. Москва : Педагогика, 1985. 208 с.
- 29.Орлов А. Б. Личность и сущность: внешнее и внутреннее Я человека // Вопросы психологии. 1995. № 2. С. 5–19.
- 30.Петерина С. В. Воспитание культуры поведения у детей дошкольного возраста : книга для воспитателей детсада. Москва : Просвещение, 1986. 96 с.
- 31.Петровская Л. А. Компетентность в общении. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 132 с.
- 32.Піроженко Т. О. Розмовляти – тобто заявити про себе світу // Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 1. С. 6–11.
- 33.Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 3-є вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 447 с.
- 34.Поніманська Т. Сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят // Дошкільне виховання. 2002. № 4. С. 3–5.

35. Програма „Дитина в дошкільні роки”. URL: <http://www.google.com.ua/> (дата звернення: 26.09.2018).
36. Програма формування педагогічної культури батьків / [за ред. Постового В. Г.]. Київ : ДЦССМ, 2003. 108 с.
37. Психологическая характеристика возрастного отрезка 5 – 6 лет. URL: <http://childpsy.net> (дата звернення: 13.09.2018).
38. Рогальська Н. В. Підготовка майбутніх фахівців до інноваційної діяльності в умовах освітнього комплексу „дошкільний заклад – початкова школа” // Вісник Черкаського ун-ту. 2010. Вип. 176. Серія : Педагогічні науки. С. 138–141.
39. Рогов Е. И. Психология общения. Москва : ВЛАДОС, 2001. 336 с.
40. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1976. 416 с.
41. Руденко О. О. Виховання культури спілкування в працях відомих педагогів та психологів. URL: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2010_2/10roovpp.pdf (дата звернення: 13.09.2018).
42. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. 272 с.
43. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів : Просвіта, 1993. 127 с.
44. Семиченко В. А. Психология общения. Київ : Магістр – S, 2007. 152 с.
45. Сіроштан С. В. Планування роботи психолога дошкільного закладу/ Київ : Марич, 2010. Ч. 1. 140 с.
46. Сіроштан С. В. Планування роботи психолога дошкільного закладу. Київ : Марич, 2010. Ч. 2. 160 с.
47. Смирнова Е. О. Особенности общения с дошкольниками : [учеб. пособ.]. Москва : Академія, 2000. 160 с.
48. Соловйов Ю., Чернишов О. Наступність між ланками освіти: реалії та перспективи / Соловйов Ю., Чернишов О. URL: www.pleyady.kiev.ua (дата звернення: 25.09.2018).

- 49.Сухомлинский В. А. О воспитании. Москва : Политиздат, 1973. 272 с.
- 50.Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. Киев : Рад. шк., 1984. 288 с.
- 51.Теорія і практика дошкільної освіти : [кол. монографія] / [авт. кол.: З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. ; за заг. ред.: Г. В. Беленької, М. А. Машовець]. Київ : Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. 232 с.
- 52.Умеете ли Вы общаться? / [И. Н. Горелов, В. Ф. Житников, М. В. Зюзько, А. А. Шкатова]. Москва : Просвещение, 1991. 144 с.
- 53.Учимся общаться с ребенком: руководство для воспитателя детского сада / В. А. Петровский, А. М. Виноградова, Л. М. Кларина и др. Москва : Просвещение, 1993. 191 с.
- 54.Черевко Л. Культура спілкування // Позакласний час. 2006. № 13–16. С. 68–73.
- 55.Чуб Н. В. Довідник для батьків дошкільників. Психологія дитини від А до Я. Харків : Веста, 2007. 160 с.